

AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE VILÁGPOLGÁRI SZEMSZÖGBŐL

Akármilyen metafizikai fogalmat alkosson is az ember az *akarat szabadságáról*, az akarat szabadságának *jelenségeit*, az emberi cselekvéseket általános természettörvények határozzák meg éppúgy, mint minden más természeti eseményt. A történelem, amely e jelenségek elbeszélésével foglalkozik, azt reméli, hogy bármily mélyen rejtezenek is ezek okai, ha az emberi akarat szabadságának játékát *nagyban* szemléli, képes felfedezni annak szabályszerű menetét, s mikéntjében, amely az egyes szubjektumokon zavarosnak és szabálytalannak látszik, az egész nemet tekintve felismerheti kezdeti adottságok állandó, bár lassú fejlődését. Így például a házasságok, a belőlük következő születések és a halálozások, amiket az ember szabad akaratával oly erősen befolyásol, látszólag semmilyen szabálynak sem engedelmessé válnak, amelyből számuk előre kiszámítható lenne. Mindazonáltal, a nagy országokban készült évi táblázatok azt bizonyítják, hogy ezek is ugyanúgy állandó természettörvények szerint történnek, mint az időjárás változásai, amelyeknek az egyes eseményei előre nem láthatók, de amelyek egészükben mégis egyforma és szakadatlan folyamatban tartják a növények növekedését, a folyók folyását s az egyéb természeti berendezéseket. Az egyes emberek, sőt akár az egész népek, nemigen gondolnak arra, hogy amikor mindenki a maga feje szerint, s az egyik gyakran a másik ellenére, a maga szándékait követi, akkor anélkül, hogy észrevennék, mint valamely vezérfonalon, a természet szándékai szerint járnak, s olyan célokért dolgoznak, amelyek, ha ismernék is őket, nemigen felelnének meg érdekeiknek.

Mivel az emberek nem pusztán ösztönszerűen cselekszenek, mint az állatok, de egészében nem is átgondolt terv alapján járnak el, mint az értelmes világpolgárok, lehetetlennek tetszik, hogy tervszerű történelmük legyen (mint pl. a méheknek vagy a hódoknak). A szemlélő óhatatlanul bizonyos bosszankodást érez, ha viselkedésüket a világ nagy színpadára állítva nézi, s a részletekben megcsillanó bölcsesség ellenére végül is azt tapasztalja, hogy végső soron és egészben véve bolondságból, gyermeki hiúságból, sőt ráadásul gyakran gyermekes gonoszásból és rombolási vágyból van az egész összeszöve, s így végül nem tudja, mit is gondoljon kiváló tulajdonságaira oly rátarti nemünkről. Tekintve, hogy az embereknél és ténykedésüknél semmiféle értelmes *saját szándékot* nem feltételezhet, a filozófus számára itt nincs más kiút, mint az emberi dolgok ez értelmetlen menetében megkísérelni egy *természeti cél* felfedezését, amelyből következően mégiscsak lehetséges lenne a saját terv nélkül eljáró teremtményeknek egy meghatározott természeti terv szerinti történelme. - Majd elvállik, sikerül-e vezérfonalat lelnünk egy ilyen történelemhez, s azután már a természetre bízunk, hogy megszüljön azt az embert, aki képes azt a vezérfonal nyomán rendszerbe foglalni. Így teremtett egy *Keplert*, aki a bolygók excentrikus pályáját váratlan módon meghatározott törvények alá vetette, s így egy *Newtont*, aki e törvényeket egy általános természeti okból megmagyarázta.

Első tétel

A teremtmények minden természeti adottságának az a rendeltetése, hogy egyszer tökéletesen és célszerűen kifejlődjék. Mind a külső, mind a belső avagy elemző megfigyelés megerősíti ezt minden állat esetében. A teleologikus természettanban a felesleges szerv és a célját el nem érő elrendezés - ellentmondás. Ha ugyanis eltérünk ettől az alaptételtől, a törvényszerű természet helyett céltalan játékot kapunk, s az ész vezérfonalának helyébe a vigasztalan esetlegesség lép.

Második tétel

Az emberben (mint az egyetlen értelmes földi teremtményben) az észhasználatot célzó természeti adottságok csupán a nemből fejlődhetnek ki teljesen, nem pedig az individuumban

Egy teremtményben az ész arra való képesség, hogy erői használatának szabályait és céljait messze kitágítsa a természeti ösztön hatókörén túlra, s terveit tekintetében nem ismer határokat. Maga azonban nem ösztönszerűen cselekszik, hanem, hogy a belátás egyik fokáról a következőre juthasson, szüksége van a kísérletezésre, gyakorlásra és tanításra. Így minden egyes embernek mértéktelenül soká kellene élnie, hogy megtanulja természeti adottságainak tökéletes használatát; vagy pedig, ha a természet rövidre szabta élettartamát (mint ahogy ez a valóságban történt), a felvilágosodást egymásra hagyományozó nemzedékek talán beláthatatlan sorára van szükség ahhoz, hogy nemünkben e csírák a fejlődés ama fokára jussanak, amely céljának teljesen megfelel. S legalábbis elméletileg az ember törekvéseinek céljává ennek az időpontnak kell válnia, különben ugyanis nagyrészt feleslegesnek és céltalannak kellene tartania természeti adottságait; ez viszont megsemmisítene minden gyakorlati princípiumot, és a természetet, amelynek bölcsessége minden egyéb intézmény megítélésekor alapelveként szolgál, éppen az ember esetében gyermekes játszadozással kellene vádolni.

Harmadik tétel

A természet azt akarta, hogy az ember teljességgel önmagából hozza létre mindazt, ami túlmegy állati létének berendezkedésén, és semmilyen más boldogságban vagy tökéletességben ne részesedjék, mint amit önmaga, minden ösztöntől szabadon, saját eszével szerzett meg.

A természet ugyanis semmit sem tesz feleslegesen, s a céljai eléréséhez alkalmazott eszközöket nem pazarolja. Mivel pedig az embert ésszel s az akarat ezen alapuló szabadságával látta el, így ez már világosan jelezte: milyen eszközökkel kívánta felszerelni. Mert úgy kellett lennie, hogy az embert ne ösztönei vezessék, s ne vele született ismeretek neveljék és gondoskodjanak róla - ellenkezőleg, mindezt magamagából kellett létrehoznia. Ruházatának, külső biztonságának és védelmének feltalálása (a természet sem a bika szarvát, sem az oroszlán körmét, sem a kutya fogazatát nem adta meg neki, pusztán kézzel látta el), az életét kellemsé tevő minden gyönyörűség, még belátása és bölcsessége, sőt, akaratának jóra való hajlama is saját műve kellett hogy legyen. Úgy látszik, a természet itt a legnagyobb fokú takarékoságban tetszelgett, s az állati eszköztárral olyan szűkmarkúan bánt, csupán a kezdetleges egzisztencia legégetőbb szükségletéhez mérve azt, mintha azt akarta volna, hogy az ember teljes egészében magának köszönhesse, ha sikerül egyszer a legnagyobb nyerseségből a legnagyobb ügyességre, a gondolkodásmód belső tökéletességére és ezzel (amennyiben a földön egyáltalán lehetséges) boldogságra küzdenie magát. A természetnek itt mintha nem annyira az ember jóléte, mint inkább értelmes *önbecsülése* lett volna a szándéka. Mert az emberi dolgok e menetében a fáradságok egész sora vár az emberre. Úgy tetszik azonban, a természet nem azon volt, hogy jól éljen, hanem hogy annyira előre küzdje magát, hogy magatartásával méltóvá váljék az életre és a jólétre. Mindeközben taszítóan hat az, hogy a korábbi generációk szemlátomást a későbbiek kedvéért végzik fáradságos munkájukat, előkészítvén azt a fokot, amelyről ezek magasabbra emelhetik a természet szándékolt építményt, s hogy ráadásul csak a legkésőbbi nemzedékeknek lesz meg az az örömük, hogy lakhassanak is abban az épületben, amelyen elődeik hosszú sora (bár akaratlanul) dolgozott, anélkül, hogy részesedhetett volna a maga előkészítette boldogságban. Ám bármennyire rejtélyes ez, ugyanannyira szükségszerű is, ha egyszer feltesszük, hogy egy állatfajnak ésszel kell bírnia, s mint egyedenként halandó, de nemükben halhatatlan értelmes lények osztályának, adottságai tökéletes kifejlődéséhez kell jutnia.

Negyedik tétel

Az adottságoknak a társadalomban való antagonizmusa az az eszköz, amellyel a természet kifejleszti ezeket, amennyiben végül ez az antagonizmus válik a társadalom törvényszerű rendjének okává. Antagonizmuson itt az ember társiatlan társiasságát értem, azaz a társadalomba lépésre való hajlandóságot, amely azonban összekapcsolódik az ugyané társadalom szétszakadásával fenyegető általános ellenállással. E képesség nyilvánvalóan az emberi természetből adódik. Az embernek hajlama van a *társadalmiasodásra*, mert ennek állapotában inkább érzékeli ember voltát, azaz természeti adottságainak fejlődését. Ám arra is nagy a hajlandósága, hogy elkülönüljön (izolálja magát), mivel ama társiatlan tulajdonság is megvan benne, hogy mindent a maga feje szerint akarjon intézni, s ily módon minden oldalról ellenállást vár, mint ahogy önmagáról is tudja, hogy hajlamos a másokkal való szembenállásra. Ez az ellenállás ébreszti föl az ember minden erejét, ez bírja rá arra, hogy legyőzze restségét, s becsvágytól, uralomvágytól vagy bírvágytól hajtva rangot szerezzen társai között, akiket nem tud *elviselni*, de *elhagyni* sem. Ekkor történnek az első valódi lépések a *nyerseségből* a kultúra irányába, mely utóbbit voltaképpen az ember társadalmi értéke teszi, így fejlődnek ki a tehetségek egymás után, így alakul ki az ízlés, s lesz az előrehaladott felvilágosodás által egy olyan gondolkodásmód megalapozójává, amely az erkölcsi megkülönböztetés durva természeti képességét idővel meghatározott gyakorlati princípiumokká, a szenvedőlegesen kikényszerített összhangot társadalommá, s végül *morális* egészévé képes változtatni. A társiatlanság eme önmagában nem éppen szeretetre méltó tulajdonsága nélkül (hiszen ebből származik az az ellenállás, amellyel önzően követelődzvéen mindenkinek szükségszerűen szembe kell találkoznia) a tökéletes egyetértés, elégedettség és kölcsönös szeretet arkádiai pásztoréletében örökre csírájában rejtve maradna az összes tehetség. Az emberek, jámboran, mint legelő juhaik, aligha emelhetnék létük értékét barmukénál magasabb fokra, nem töltenék ki azt a teret, amelyet a teremtés eszes természetüknek megfelelő céljuk számára nyitva hagyott. Hála hát a természetnek az összeférhetetlenségért, a rosszakarón versengő hiúságért, a ki nem elégtűlő uralom- és bírvágyért! Ezek nélkül örökre kifejeletlenül szunnyadnának az ember rendkívüli természeti adottságai. Az ember egyetértésre törekszik, de a természet jobban tudja, mi tesz jót az emberi nemnek, s vizsályt akar. Az ember kényelmesen és elégedetten akar élni, ám a természet azt akarja, hogy a hanyagságból és tétlen elégedettségéből munka és fáradsalmak közé jusson, hogy aztán feltalálja azokat az eszközöket, melyek segítségével bölcsen ismét megszabadulhat tőlük. Az erre szolgáló természetes ösztönzők, a társiatlanság és az általános ellenállás forrásai, amelyekből oly sok baj származik, amelyek mindazonáltal az erők új megfeszítésére s ezzel a természeti képességek bőségesebb kifejlesztésére indítanak, egy bölcs Teremtő elrendezéséről árulkodnak, s nem valaminő gonosz szellem kezéről, aki belekontárkodott annak nagyszerű művébe vagy irigyen megrontotta azt.

Ötödik tétel

Az emberi nem számára a legnagyobb probléma, amelynek megoldására a természet rákényszeríti, egy általánosan jogszerű polgári társadalom elérése. Mivel a természet legfőbb szándékának megvalósulása, azaz az emberiség összes képességének kifejlődése csak társadalomban, mégpedig csakis olyan társadalomban lehetséges, amelyben jelen van a legnagyobb szabadság s ezzel tagjainak általános antagonizmusa, de egyben e szabadság legpontosabb meghatározása s határainak biztosítása is, hogy összeférhessen mások szabadságával; a természet azt is akarja, hogy az emberiség ezt, mint rendeltetésének minden célját, maga valósítsa meg. Ily módon az emberi nem számára a legnagyobb természet adta feladat egy olyan társadalom, amelyben a külső törvények alatti törvényes szabadság a lehető legnagyobb mértékben együtt

jár az ellenállhatatlan hatalommal, tehát a tökéletesen *igazságos polgári alkotmány* - a természet ugyanis csak ez alkotmány megvalósulásának közvetítésével érheti el nemünkre vonatkozó egyéb céljait. A kötetlen szabadságot különben olyannyira kedvelő embert a szükség szorítja arra, hogy a kényszer emez állapotába lépjen, mégpedig a legnagyobb szükség, amelyet az emberek maguk okoznak maguknak, mivel hajlamaik teszik, hogy vad szabadságban nem sokáig tudnak egymás mellett meglenni. Ezek a hajlamok éppen egy olyan karámban fejtik ki a legjobb hatást, mint a polgári egyesülés: mint ahogy az erdőben a fák éppen azáltal, hogy mindegyikük el akarja szívni a másiktól a levegőt és napot, arra kényszerítik egymást, hogy maguk fölött keressék ezt, s így szép sudár növéssé tegeyenek szert, ezzel szemben a szabadon, egymástól elkülönülve élő fák ágaitak tetszés szerint növesztik, s görbén, ferdén, csenevészén nőnek. Az emberiséget ékesítő minden kultúra és művészet s a legszebb társadalmi rend egyaránt a társiatlanság gyümölcsei, amely maga kényszerül rá önmaga fegyelmezésére, s a természeti csírák tökéletes kifejlésének művészetére.

Hatodik tétel

Ez a probléma egyben a legnehezebb is, s az emberi nem ezt oldja meg legutoljára. A nehézség, amely már a feladat pusztá eszméjénél szembeötlök, az, hogy az ember *állat*, amelynek úrra van szüksége, ha nemének más tagjaival együtt él. Társai kárára visszaél ugyanis szabadságával; s habár értelmes lényként kíván is egy mindenki szabadságát korlátozó törvényt, önző állati hajlama mégis arra csábítja, hogy ahol teheti, kivonja magát alóla. Szüksége van tehát egy *úr*ra, aki megtöri akaratát, és arra kényszeríti, hogy engedelmeskedjék egy olyan általános érvényű akaratnak, amely lehetővé teszi mindenki szabadságát. Ám honnan veszi ezt az urat? Nem máshonnan, mint az emberi nemből. Ám ez úr is csak állat, amelynek úrra van szüksége. Akárhogy fogunk is hozzá, beláthatatlan, hogyan sikerülhetne szert tenni az általános igazságosság fejére, aki maga igazságos - akár egyetlen személyben, akár számos, erre kiválasztott ember társaságában keressük. Mert ha nincs senki, aki törvényes hatalmat gyakorolna fölötte, mindegyikük vissza fog élni szabadságával. A legfőbb vezetőnek azonban igazságosnak kell lennie *önmagában*, s mindazonáltal *embernek* kell lennie. Minden között ez a feladat tehát a legnehezebb; s nem is lehetséges tökéletes megoldás; az olyan görcsös fát, amelyből az ember van, nem lehet teljesen egyenesre faragni. A természet ennek az eszmének csupán megközelítését szabta ki feladatunkul.¹

Hogy ez a feladat legutoljára oldódik meg, ezen kívül abból is következik, hogy megoldásához a lehetséges alkotmány természetének *helyes fogalmára*, a hosszú időközön keresztül csiszolódo *tapasztaltságra*, s mindenekfölött az e cél befogadására fölkészült *jó akaratra* van szükség; három ilyen dolog pedig fölöttébb nehezen található együtt, s ha igen, akkor is csak nagyon későn, sok hiábavaló próbálkozás után.

Hetedik tétel

A tökéletes polgári alkotmány elérésének problémája nem független az államok külső viszonyainak törvényességétől, s ez utóbbi nélkül nem oldható meg. Mit segít az, hogy az egyes emberek egy-egy törvényes polgári alkotmányon, azaz egy-egy közösség kialakításán dolgoznak? A társiatlanság, amely az embert e berendezkedésre kényszerítette, most annak lesz oka, hogy külső viszonyaiban minden egyes közösség, államként az államok között, kötetlen szabadságban él, következésképpen ugyanazt a rosszat várhatják egymástól, ami az egyes embereket sújtotta, s arra kényszerítette őket, hogy törvényes polgári állapotba lépjenek. A

természet tehát az emberek, sőt nagy társadalmak és államaik összeférhetetlenségét megint csak eszközként használja ahhoz, hogy ezek elkerülhetetlen *antagonizmusában* megtalálja a nyugalom és biztonság állapotát; azaz a háborúk, a túlfeszített és soha nem csillapodó háborús készülődés s a nyomor által, amelyet végül így még békében is érezni fog minden állam, arra kényszeríti őket, hogy kezdeti tökéletlen kísérletek után, számos felfordulás, pusztítás és az általános belső kimerülés nyomán végül elérjék azt, amit az ész e sok szomorú tapasztalat nélkül is megmondhatott volna - azaz kilépjenek a vadság törvény nélküli állapotából, s népszövetséget alkossanak, amelyben minden állam, a legkisebb is, nem saját hatalmától vagy saját jogi megítélésétől, hanem egyedül e nagy *népszövetségtől (Foedus Amphictyonum)*, az *egyesült* hatalomtól és az egyesült akarat törvényes döntésétől várhatja biztonságát és jogait. Akármilyen képtelenségnek látszik is ez az eszme, s ha egy *St. Pierre* abbét és egy *Rousseau*-t kinevettek is érte (talán azért, mert megvalósulását a közeli jövőre remélték), mégiscsak ez a szükségszerű eredménye ama nyomornak, melybe az emberek egymást taszítják, s mely az államokat szükségképpen arra kényszeríti (akármilyen nehezen állnak is rá), amire a vadember éppilyen kelleetlenül kényszeredett, nevezetesen brutális szabadságának feladására és arra, hogy nyugalomát és biztonságát egy törvényes alkotmányban keresse. - Minden háború tehát megannyi kísérlet arra (bár nem az ember, hanem a természet szándéka szerint), hogy új viszonyokat teremtsenek az államok között, s ezek lerombolásával vagy legalábbis szétdarabolásával újakat alakítsanak ki, amelyek aztán megintcsak vagy önmagukban életképtelenek, vagy egymás mellett nem tudnak fennmaradni, s így új, hasonló forradalmak áldozatává lesznek; míg végül belülről a lehető legjobb polgári alkotmány, kívülről pedig a közös megegyezés és törvényadás olyan állapotot teremt, amely hasonló a polgári közösséghez: *automataként* képes önmagát fenntartani.

Hogy vajon a hatóokok *epikurosi* összetalálkozásától kell-e várnunk, hogy az államok, akár az anyag legkisebb porszeméi, esetleges összeütközéseik jóvoltából minden lehetséges alakzatot kipróbáljanak, s ezeket aztán az új ütközések megint szétrombolják, mígnem végül *véletlenül* egy olyan képződmény sikeredik, amely képes formája megtartására (ilyen szerencsés véletlen aligha történik valaha is); vagy inkább azt kell-e föltennünk, hogy a természet valamilyen szabályszerűséget követ, nemünket az állatiság alacsony fokáról fokozatosan - mégpedig saját, bár az embertől kikényszerített művészete segítségével - az emberség legmagasabb szintjére vezetvén, s a látszólag vad berendezkedésben ama eredeti képességeket szabályszerűen kifejlesztvén; vagy pedig úgy vélekedjünk-e, hogy az emberek mindeme cselekvéseiből egészben tekintve semmi, vagy legalábbis semmi értelmes dolog nem sül ki, hogy az egész úgy marad, ahogy ősidők óta volt, s így nem lehet megjósolni, hogy a nemünk számára oly természetes viszálykodás végül nem teszi-e pokollá a legkiműveltebb állapotot is, s így barbár pusztítással nem semmisítik-e meg ismét ezt s a kultúrában tett teljes eddigi előrehaladást (végzet, amelyért nem lehet jótállni a vak véletlen uralma alatt, ez ugyanis valójában nem különbözik a törvény nélküli szabadságtól, hacsak titokban föl nem tételezünk a természetben egy bölcs vezérfonalat) - annak eldöntése tulajdonképpen ama kérdés megválaszolásától függ, hogy értelmes dolog-e föltennünk a természetben a részek *célszerűségét* és az egész *céltalanságát*. Amit tehát megtett a vadak cél nélküli állapota, ti., hogy visszatartotta nemünkben az összes természeti képességet, azonban végül a bajok által, amelyekbe belekergetett, arra kényszerített, hogy ebből a helyzetből a polgári alkotmány állapotába lépjünk, amelyben mindama csírák kifejlődhetnek - ugyanezt megteszi a már megalapított államok barbár szabadsága, nevezetesen azt, hogy a közösségek minden erejének az egymás elleni készülődésre való felhasználása, a háború okozta pusztítások és mindenekelőtt az állandó készültségi kényszer, ha akadályozza is a természeti adottságok teljes kifejlődésének folyamatosságát, ám az ebből származó bajok egyben arra szorítják nemünket, hogy az egyidejűleg fennálló államok szabadságon alapuló üdvös szembenállásának gyógyszeréül feltalálja az

egyensúly törvényét és az egyesült hatalmat, amely nyomatékosítja azt, hogy ezúton létrejön az államok általános biztonságának világpolgári állapota, amely azonban nem mentes teljesen a *veszélyektől*, nehogy az emberiség erői elszunnyadjanak, de nem nélküli kölcsönhatásaik *egyenlőségének* elvét sem, nehogy egymást lerombolják. Mielőtt a végső lépés (azaz az államok szövetkezése) megtörténne, tehát mintegy az út felén, az emberi természetet a jólét csaló látszatát hordó igen súlyos bajok érik; s így igaza volt Rousseau-nak, mikor a vadak állapotát előnyben részesítette - föltéve, hogy eltekintünk a nemünk által még elérendő eme utolsó lépcsőfoktól. A művészet és a tudomány *kulturálttá* tett minket. *Civilizálódunk*, szinte túlságosan is, mindenféle illemben és modorban. De ahhoz, hogy úgy vélhessük, *moralizálódunk* is, még nagyon sok hiányzik. A moralitás eszméje ugyanis még a kultúrához tartozik, ennek az eszmének a becslés keresésében és külső tisztességben való használata pedig csupán hasonlít az erkölcsösséghez, s így pusztán civilizálódást jelent. Ám míg az államok minden erejükkel hiú és erőszakos terjeszkedési törekvésekre fordítják, s így állandóan akadályozzák azt a fáradságos munkát, amelyben polgáraik belső érzelme kialakul, s megtagadnak tőlük minden támogatást ez ügyben - mindaddig mit sem remélhetünk e téren, hiszen a moralizálódáshoz az szükséges, hogy minden közösség hosszú, belső munkálkodásban képezze polgárait. Mindaz a jó azonban, amely nem kapcsolódik a morálisan jó érzelmehez, nem egyéb csillogó nyomorúságnál. S az emberi nem mindaddig ebben az állapotban marad, míg az említett módon túl nem jut az állami viszonyok zűrzavarán.

Nyolcadik tétel

Az emberi nem történetét nagyrészt a természet arra irányuló rejtett tervének megvalósulása-ként tekinthetjük, hogy létrehozzon egy belsőleg és - mint ami ehhez szükséges - külsőleg is tökéletes államformát, mint az egyetlen olyan állapotot, amelyben teljesen kifejlesztheti az emberiség összes természeti képességét. Ez a tétel mintegy következménye a megelőzőnek. Látjuk: a filozófia tartalmazhat bizonyos *chiliasmust*, de csupán olyat, amelynek megvalósításához - ha csak távolról is - maga a megvalósulás eszméje is hozzásegíthet, amely tehát minden, csak nem pusztán rajongó álmódosítás. A kérdés csak az, hogy a tapasztalatnak sikerül-e a természeti szándék eme megvalósulási folyamatából valamit felfedeznie. Azt mondom: *valami keveset*, mert ez a körpálya - úgy látszik - olyan hosszú időt vesz igénybe, míg bezárul, hogy ama kicsiny részéről, amelyet az emberiség eddig maga mögött hagyott, éppoly bizonytalan kísérlet megállapítani a pálya alakját és a részeknek az egészhez való viszonyát, mint az eddigi csillagászati megfigyelésekből meghatározni azt a mozgást, amelyet napunk, kísérői teljes seregével az állócsillagok nagy rendszerében végez, jóllehet a világegyetem rendszeres felépítésének alapján a kevés eddigi megfigyelésünk nyomán elégséges okunk van egy ilyen körmozgás feltételezésére. Az emberi természet sajátossága, hogy a nemünket érintő legtávolabbi korszak tekintetében sem marad közömbös, ha annak bekövetkezése bizonyossággal várható. Esetünkben annyival is kevésbé lehetséges a közömbösség, mivel úgy látszik, hogy saját értelmes intézkedéseinkkel előbbre tudjuk hozni ezt az utódaink számára oly örömdetes időpontot. S ezért olyan fontosak számunkra e közeledés halvány nyomai is. Az államok jelenleg olyan bonyolult viszonyban vannak egymással, hogy egyik sem hanyagolhatja el belső kultúráját anélkül, hogy ezzel ne veszítene hatalmából és befolyásából a többiekkel szemben; ily módon tehát a természet e tervének ha nem is előrehaladását, de legalábbis megtartását már maguk az államok becsvágyó szándékai is eléggé biztosítják. Továbbá: a polgári szabadságot ma nem lehet komolyan megsérteni anélkül, hogy az ebből származó kár meg ne érződne minden területen, kiváltképpen a kereskedelemben s ezáltal az állam külső viszonylatokban történő gyengülésében. Ez a szabadság folyamatosan növekszik. Ha a polgárt

gátolják abban, hogy jólétét a neki tetsző módon keresse, amennyiben az összefér mások szabadságával, akkor ezzel akadályozzák az általános szorgalom elevenségét, s így megint csak gyengítik az egész erejét. Ezért tehát a viselkedés személyes korlátozásait egyre inkább feloldják, elismerik az általános vallásszabadságot; s így folyamatosan létrejön - bár agyrémekkel és szeszéllyel keveredve - a *felvilágosodás*, mint ama nagy jó, amelyet az emberiségnek úgyszólván az uralkodók önző hatalmi törekvéseitől kell nyernie, föltéve, hogy azok felismerik azt, ami előnyös számukra. Ez a felvilágosodás azonban, s vele együtt a teljesen megértett jónak szívügyként való felfogása, amire a felvilágosodott ember elkerülhetetlenül szert tesz, fokozatosan a trónokig kell hatoljon, s befolyásolnia kell a kormányzás alapelveit is. Így például, noha uralkodóinknak jelenleg nincs felesleges pénzük nyilvános tanintézetekre és egyáltalán semmi olyasmire, ami a világ javára szolgál, mert mindent előre a következő háborúra számolnak el, mégis abban fogják hasznukat lenni, ha népük ezirányú - bár gyenge és vontatott - fáradozásait legalább nem gátolják. Végül: maga a háború lassanként nemcsak egyre bonyolultabb, kimenetelét tekintve mindkét fél számára egyre bizonytalanabb lesz, hanem az utólagos fáradoalmak is, amelyeket az állam az egyre növekedő - s ki tudja mikor megszűnő - adósságteher (ez új találmány) formájában érez, nagyon is meggondolandó vállalkozássá fogják tenni. Emellett minden állami megrázkódtatás olyan erős hatással van a mesterségek által mintegy összeláncolt földrészünk minden államára, hogy az államokat saját veszélyeztetettségük arra fogja kényszeríteni, hogy - ha törvényes tekintély nélkül is - döntőbíróul kínálkozzanak, s így minden előkészületet megtegyenek egy leendő nagy állam létrehozására, amire az eddigi történelemben még nem volt példa. Habár ez az állam ma még csak nyers tervezetként van meg, mégis lassan felbuzdul az érzés valamennyi tagjában, melyek mindegyikének érdeke az egész fenntartása, s ez remélünk engedni, hogy az átalakulás forradalmi után egyszer végre létrejön az, ami a természet legfőbb célja, nevezetesen az általános *világpolgári állapot*, mint azon anyaöl, amelyben az emberiség minden eredeti képessége kifejlődhet.

Kilencedik tétel

Az általános világtörténetnek az emberi nem tökéletes polgári egyesülését célzó természeti terv szerint való földolgozására irányuló filozófiai kísérletet lehetségesnek, sőt, e természeti cél vonatkozásában kívánatosnak kell tekinteni. Látszólag meghökkentő és értelmetlen ötlet a *történelemnek* egy olyan eszme alapján történő kifejtése, amely azt szabja meg, hogy miképpen kellene folynia a világnak, ha bizonyos értelmes célok vezetnék - úgy tetszik, ilyen megfontolások csupán *regényes* történetet eredményezhetnek. Ám ha feltehetjük, hogy a természet nem cselekszik terv és végcél nélkül, még az emberi szabadság játékában sem, akkor ez az eszme mégiscsak használható; s még ha nagyon rövidlátók vagyunk is ahhoz, hogy intézkedéseinek rejtett mechanizmusát áttekintsük, ez az eszme akkor is vezérfonalul szolgálhat arra, hogy az emberi cselekvések különben tervszerűtlen halmazát, legalábbis nagy vonalakban, rendszerként ábrázoljuk. Mert ha vizsgálódásunkat a *görög* történelemnél kezdjük - mint ama történeti hagyománynál, amely megőrzött, vagy legalábbis egyedül képes hitelesíteni minden őt megelőző és vele egyidejű történelmet² -, majd a továbbiakban nyomon követjük ennek befolyását a görög államot bekebelező *római* nép államának kialakulására és eltorzulására, s végül ez utóbbinak az őt leromboló *barbárokra* tett hatását tekintjük egészen napjainkig, s mindehhez *epizódként* hozzáillesztjük más népek államainak történetét, ahogyan azt az iménti felvilágosodott nemzetek hagyománya alapján ismerjük - akkor felfedezzük az államforma megjavulásának szabályos menetét földrészünkön (mely egykor valószínűleg minden más földrésznek törvényeket fog adni).

Ha a továbbiakban kizárólag a polgári alkotmányra és annak törvényeire, továbbá az állami viszonyokra fordítjuk figyelmünket, amennyiben ezek a bennük levő jó által egy ideig arra szolgáltak, hogy a népeket (s velük a művészeteket és a tudományokat) felemeljék és dicsővé tegyék, majd a bennük levő s hozzájuk tartozó rossz által megint csak lerombolják, ám úgy, hogy mindig megmaradjon a felvilágosodás csírája, amelyet minden forradalom tovább növesztett, s amely a megjobbulás egy következő, még magasabb fokát előkészítette - akkor, úgy vélem, felfedezünk egy vezérfonalat, amely nem csupán az emberi dolgok zűrzavarának magyarázatára vagy a politikai jövőmondás céljaira szolgálhat (ilyen haszonra már akkor is sikerült szert tenni az emberi történelemből, amikor a szabályozatlan szabadság összefüggés-telen eredményének tekintették), hanem vigasztaló kilátásunk nyílik a távoli jövőre is (s ezt csupán egy természeti tervet feltételezvé van okunk remélni), amelyben az emberiséget akként képzeljük, amint felküzdötte magát arra a fokra, hogy a természettől behelyezett csírák tökéletesen kifejlődnek s betöltik földi hivatásukat. A természet - vagy jobban mondva: a *gondviselés* - ilyenén *igazolása* nem éppen mellékes indítéka annak, hogy a világ szemléletében egy különös nézőpontot válasszunk. Mert mi értelme volna magasztalni és az épületes szemlélődés tárgyául ajánlani a teremtésnek az értelem nélküli természeti világban megnyilvánuló bölcsességét és nagyszerűségét, ha a legfőbb bölcsesség színpadának azt a részét, amely mindennek célját kell hogy tartalmazza - az emberiség történelmét -, folytonos ellentmondásban találunk e bölcsességgel, s megpillantása arra kényszerítene bennünket, hogy kedvetlenül elfordítsuk róla tekintetünket, s ha kétségbe vonva, miszerint valaha is egy beteljesült értelmes célt lelhetnénk benne, azt csupán egy másik világban remélhetnők?

Szándékom félreértése lenne azt hinni, hogy a világtörténelemre vonatkozó eme elképzeléssel, amely bizonyos értelemben *a priori* vezérfonalat tartalmaz, ki akarom szorítani a *tulajdonképpeni*, pusztán *empirikus* történelmet; csupán arra vonatkozó gondolat ez, hogy egy filozofikus elme (amelynek különben nagyon is járatosnak kellene lennie a történelemben) hogyan próbálkozhatnék egy másik álláspontról elindulva. Ám az a dicséretes körülménység, amellyel a jelenlegi történelmet írják, mégiscsak elgondolkodásra fog készíteni mindenkit a tekintetben, hogy kései utódaink mit fognak kezdeni a néhány évszázad alatt rájuk hagyományozódó történelmi teherrel? A legrégebbi idők történelmét, melynek forrásai az ő számukra már értelmetlenek lesznek, kétségtelenül az őket érdeklő szempontból fogják értékelni, tehát, hogy a népek és kormányzatok mit tettek és mit ártottak a világpolgári cél vonatkozásában. S tekintettel lennünk erre és hasonlóképpen az államfők és szolgálók becsvágyára is, hogy így ama egyetlen eszközre irányítsuk figyelmüket, amellyel dicsőséges emlékezetet szerezhetnek a legkésőbbi utókorban is - az eddigieken túl ez is *némi* indíték lehet egy ilyen filozofikus történelmi kísérletre.